

Шевчик Дарина Володимирівна,
студентка III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти (групи УМЛ61-23-4-Од)
спеціальності 035 Філологія
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

Т.М. Вінтонів, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ УРБАНОНІМІВ РОМАНУ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО «НЕВЕЛИЧКА ДРАМА»

Стаття присвячена аналізу урбанонімів роману Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма», їх стилістичному навантаженню у творі з новим типом інтелектуального героя. Особливу увагу зосереджено на дослідженні просторового тла цього художнього тексту, створеного урбанонімами.

Доведено, що урбанонімна система роману виступає не лише засобом локалізації, а й важливим інструментом моделювання психологічних, соціальних та символічних рівнів тексту.

Ключові слова: вербалізація, урбаноніми, годоніми, історикро-стилістична специфіка, В.Підмогильний, «Невеличка драма».

Постановка проблеми. Лексичний рівень художнього тексту є однією з ключових складових його структури, оскільки саме через добір слів реалізується образність, стилістична виразність та індивідуальний авторський задум. Українська проза 1920-х років вирізняється особливою мовною різноманітністю, що зумовлена інтенсивними лінгвістичними процесами доби, активним розвитком урбаністичної тематики, формуванням нового типу інтелектуального героя та паралельним використанням історичних правописних норм. Усе це вимагає ґрунтовних лінгвістичних досліджень, спрямованих на опис словотвірних моделей, семантичної організації тексту та стилістичних функцій лексики.

Роман Валер'яна Підмогильного «Невеличка драма» становить особливо цінний матеріал для такого аналізу. Його мовна тканина поєднує широкий спектр лексичних пластів: урбанонімію, професійну й соціальну лексику, стилістично марковані одиниці, емоційно забарвлену лексику, інтелектуалізми, словотвірні форманти різних типів, авторські інновації та слова, написані відповідно до норм скрипниківського правопису. Така багатозаровість формує складну мовну структуру твору, функціонування якої потребує цілісного системного аналізу: від семантики до словотвору і просторового кодування тексту.

Аналіз досліджень. Творчість Валер'яна Підмогильного належить до центральних явищ української літератури 1920–1930-х років. Дослідники наголошують на його глибокому філософському проникненні у психологію людини та здатності моделювати складні внутрішні конфлікти. Упродовж останніх десятиліть з'явилася значна кількість праць, присвячених функціонуванню топонімів і урбанонімів у літературі. Наукові розвідки В. Діц, М. Доценко, Т. Гундорової, В. Левицького, Ю. Карпенка, С. Жигун, Л. Марчук, О. Фонякової, В. Фоменко та ін. окреслюють функційні можливості топонімів у художньому дискурсі та їхню роль у моделюванні простору. Попри наявність розвідок про стиль, психологізм та філософські засади творчості письменника, проблема комплексного аналізу лексичного складу роману «Невеличка драма» з урахуванням семантичних груп та словотвірних особливостей урбанонімів залишається недостатньо опрацьованою й потребує подальшого системного вивчення.

Метою статті є комплексний семантико-стилістичний аналіз урбанонімів роману В. Підмогильного «Невеличка драма».

Виклад матеріалу дослідження. Лексика формує просторове полотно тексту, на якому розгортаються події роману В. Підмогильного. Урбанонімна система

роману виступає не лише засобом локалізації, а й важливим інструментом моделювання психологічних, соціальних та символічних рівнів тексту.

Урбанонімний простір міст віддзеркалює квінтесенцію загальнолюдських і національних цінностей. Хоча урбаноніми є найбільш очевидним і чітким засобом локалізації місця дії в художньому творі, водночас вони мають емоційно-експресивне навантаження, сприяють жанровій і стильовій конкретизації тексту. «Міський текст» – це ціла філософія, яка розглядає місто як сукупність знаків: просторових, історичних, соціальних. Разом вони створюють смислову цілість, яку можна аналізувати подібно до вербального тексту.

Наголосимо на тому, що урбанонімний простір – це сукупність міських одиниць, які підпорядковуються лінгвістичним, соціокультурним й етнокультурним законам. Систематизація різних підходів дає змогу уніфікувати розрізнені думки щодо термінології та визначити місце урбанонімів у загальній класифікації топонімів у такій послідовності: онімний простір – топонімний простір – урбанонімний простір. Урбанонімний простір – частина загального онімного простору, сформованого на засадах цілісності та відносної стабільності (Жигун, 2013:175).

У художньому тлі місто відображує синтез реалій міського буття, історію, індивідуальні особливості архітектури, відтворює та увиразнює через урбанонімний простір життєві колізії героїв роману. Досліджуючи простір в українській неореалістичній прозі 20-х років, С. Жигун констатує, що «Київ постає у тексті містом-палімпсестом, його образ багат шаровий, зітканий із кількох часових пластів, що існують у свідомості героя та оповідача» (Жигун, 2013:16). У «Невеличкій драмі» урбаноніми виконують функцію семантичних вузлів, навколо яких вибудовується не лише маршрутизація персонажів, а й психологічний рельєф їхнього внутрішнього життя. Попри камерність роману (події здебільшого розгортаються у приватних інтер'єрах), назви київських вулиць і локусів вибудовують контекст реального міського простору, що органічно вплітається у внутрішню драматургію твору.

Місто у тексті висвітлено в урбанонімному просторі частинами міських топонімів: вулиці, дороги, історичні пам'ятки тощо, які відповідають психоемоційному стану головних персонажів. Місто постає як результат територіального маркування і смислового позначення головних героїв власного світу. У просторі Києва Марта змінюється: її характер, свідомість, звички, спосіб життя. Київ постійно супроводжує головну героїню, увиразнює психологічний стан Марти Висоцької, демонструє соціокультурні умови її становлення і формування як особистості, своєрідність стосунків з іншими героями.

Найвагомішим засобом зображення міського простору слугує внутрішній пейзаж, передає психологічний стан головної героїні: «Раптом Марті спало на думку, що може зараз рушає Дніпро. *Вона мерщій – щоб не спізнитись на видовище – зійшла з Хрещатика вниз, аж поки побачила річку. Але Дніпро рушати ще, звісно, не збирався; навпаки, з його крижаної маси здіймався холодний і різкий вітер, що за кілька хвилин, поки дівчина тут постояла, розібрався й зміцнів, вмить розвіявши жарти пустотливого дня. Небо зненацька потемніло, західне сонце зблідло, і сніг, що здавався цяцьковим допіру, дихнув морозом з-під ніг. Це ж тільки друге березня», – подумала Марта й пішла геть відбувати свій щоденний розпис – обідати й вивчати стенографію та машинопис» (Підмогильний, 1956: 110). Згадка про гідронім Дніпро є символічна, тут і великий, могутній і такий знайомий, бо що означало «рушає Дніпро»? Це прихід весни, пробудження природи і відступ зими. Це те, що бачила Марта з дитинства, а мікротопонім Хрещатик – це вживання дає можливість читачеві реально пройти шлях від Хрещатика до Дніпра.*

Зображення міського ландшафту деталізовано описом київських вулиць (годонімів): «Але яка вулиця Арсеналу широка й довга. Така вузька та куца Арсенальна вулиця, що складається раптом із двох кварталів одноповерхових будинків з доко-нечними палісадниками й силою котів та собак» (Підмогильний, 1956: 56). В. Підмогильний особливу увагу приділяє мешканцям і зазначає, що на вулиці Арсеналу та Арсенальній вулиці «живуть тут виключно робітники, поденщики, пралі, бендюжники та чорнороби, які зранку всі розходяться на працю, то вдень кількісна перевага отих свійських тварин над людьми стає цілком очевидна» (Підмогильний, 1956: 56). У цій частині місто «не здається таким далеким для містян, але треба бути на-прочуд байдужим чи, може, до краю в собі зосередкованим, щоб з доброї волі в цій глуші оселитись» (Підмогильний, 1956: 56). Арсенальна вулиця маркує персонажа як «периферійного», тобто людини, чия присутність у місті майже непомітна. «Жив Льова на маловідомій ширшому загалові киян Арсенальній вулиці, яку не так-то й легко знайти в печерських нетрях» (Підмогильний, 1956: 55). У романі вулиця Арсенальна функціонує у двох вимірах: як реальна київська топонімічна одиниця та як художній символ. З одного боку, годонім виконує реалістичну локальну роль – автор точно позначає простір, пов'язаний із заводом «Арсенал», ключовим радянським міфом. З іншого – подаючи Арсенальну як «маловідому», «загублену» в печерських нетрях, Підмогильний підкреслює периферійність Льови, його непомітність у міському середовищі. Саме так реалізуються дві форми функціонування годонімів: географічна та семантична.

Урбанонім виконує тут психологічну функцію: адреса стає образом внутрішнього стану героя, його «розгубленості» та соціальної невикоріненості. Сама вулиця Жиянська та будинок, у якому мешкала головна героїня, постає у романі сакральним центром, навколо якого обертається життя головної героїні: «Вона пішла своєю Жиянською вулицею до Пролетарської, рівної та довгої, і звернула в неї».

Історичний контекст годоніма Жиянська поглиблює розуміння його функції в художньому просторі твору. У словнику «Київ. Короткий топонімічний довідник» Л. Пономаренка та О. Різника вказано, що вулиця Жиянська відома з 1833 року і до 1926 року існувала під історичною назвою (Пономаренко, Різник, 2003: 25). У дослідженнях подаються декілька версій етимології цього урбаноніма: його пов'язують із язичницькою богинею печалі Желею (Жалею), зі стародавньою річкою Желань, яка згадується в писемних джерелах XII століття як поселення, що належало Софіївському монастирю, або ж із «жилим» характером місцевості, що сформувався у XVII столітті внаслідок появи нових переселенців. В офіційних матеріалах Конституційного Суду України (ccsu.gov.ua, розділ «Історія вулиці Жиянської») підкреслюється, що територія вулиці має давній культурний шар: тут виявлено кургани скіфського періоду та архітектурні пам'ятки Київської Русі, а активна забудова почалася у 1830-х роках, офіційно з 1834 року.

А дромонім, тобто сам шлях героїні від Жиянської вулиці до Пролетарської, набуває символічного виміру: цей маршрут позначає шлях від історичного минулого до соціальної сучасності початку XX століття. Вулиця Пролетарська як урбанонім з'явилася вже в 30-х роках XX століття, у добу активної радянської топонімічної політики, що прагнула переосмислити міський простір через ідеологічно марковані назви. Тим самим шлях героїні просторово фіксує перехід між двома світами, давньою, багат шаровою культурною зоною Жиянської та новою, «пролетарською» дійсністю, у яку вона входить.

Цікаво, що сьогодні Пролетарської вулиці вже не існує: радянський топонім зник із мапи міста, тоді як Жиянська знову розквітає, зберігаючи свою історичну назву й утілюючи тяглість київського міського простору. Такий контраст підсилює інтерпретацію роману: шлях героїні виявляється не лише переміщенням у просторі, а й рухом крізь історію, у якій справжні й довговічні топоніми витримують час, тоді як ідеологічні маркери зникають.

Урбаноніми в художньому тексті називають об'єкт дії: «Так пройшли вони коло похмурого будинку колишнього Університету й далі Володимирською до Хмельницького». «Вони пішли Тарасівською». Увиразнюють достовірність опису

дії: Оце правочку та що низу сюди «Зійшовши на Хрещатик, Льова побачив місто в святковому огні» (Підмогильний, 1956: 331), формують картографічний дуалізм міста, що відтворює його соціальну стратифікацію та психологічну неоднорідність. Поділ і Печерськ виступають різними «пластами міського буття» й задають вертикальний вимір київського простору: «Ліворуч – рівний і плаский Поділ, праворуч – круте згромадження Печерську світилися безліччю дрібних вогнів» (Підмогильний, 1956: 294).

Історично-культурний контекст цих урбанонімів поглиблює смислове навантаження роману. Так, Володимирська вулиця – одна з найдавніших київських магістралей, що сформувалась у межах старокиївського плато й з XIX століття пов'язана з провідними науковими та культурними установами міста (зокрема з Університетом Святого Володимира). Маршрут «до Хмельницького» містить відсилання до пам'ятника Богданові Хмельницькому на Софійській площі – знакового символу української державності та історичної пам'яті. Присутність таких об'єктів у тексті не лише конкретизує простір, а й підкреслює його культурну глибину, вбудовуючи особисті переживання персонажів у тяглість міської історії.

У романі стан матеріально-просторового міського середовища, особливості його структурування, специфіка відносин та розселення мешканців міста дозволяє визначити центральні історичні місця Києва (Андріївська церква, Андріївська гора, Ботанічний сад, Володимирська вулиця, пам'ятник Хмельницькому), що є знаками соціокультурних та духовних цінностей народу, увиразнюють словесне втілення когнітивної моделі урбанонімної давнини й міста кінця 20-х років XX століття: повноводний Дніпро, рідний Канів, старовинний Київ. Використання цих епітетів викликає у читача відчуття впізнаваності та духовної близькості до міста.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження засвідчило, що саме мовні елементи формують художню структуру твору. Саме урбаноніми найповніше відображають просторовий, психологічний та історико-мовний виміри роману. Урбаноніми в тексті виконують не лише номінативну функцію, а створюють індивідуальний образ Києва, який безпосередньо впливає на внутрішній стан і поведінку персонажів. Через просторові назви формується специфічна міська атмосфера, що підсилює ритм подій. Вони додають тексту автентичності й дають можливість взаємодію просторових та психологічних компонентів тексту. Завдяки цьому простір і внутрішні переживання героїв постають як взаємопов'язані елементи, а мовна форма точно фіксує культурний і історичний контекст епохи.

Список використаних джерел

- Жигун С. «Неназвані міста»: зображення простору в українському неореалізмі. *Българска україністика*. Брой 3. 2013. С. 8–20.
- Підмогильний В. Невеличка драма. Париж, 1956. Видання Першої Української Друкарні у Франції. 344 с.
- Пономаренко Л., Різник О. Короткий топонімічний довідник. Київ : Павлім, 2003. 82 с.
- Титаренко А. Місце урбанонімів в ономастичному просторі. *Теоретична і дидактична філологія*. 2012. Вип. 12. С. 35–38.
- Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис... докт. філол. наук. 10.01.01. Київ, 2008. 47 с.

References

- Fomenko V. H. Ukrainska urbanistychna proza KhKh stolittia: evoliutsiia, problematyka, poetyka : avtoref. dys... dokt. filol. nauk. 10.01.01. Kyiv, 2008. 47
- Pidmohylnyi V. Nevelychka drama. Paryzh, 1956. Vydannia Pershoi Ukrainskoi Drukarni u Frantsii. 344 s.
- Ponomarenko L., Riznyk O. Korotky toponimichnyi dovidnyk. Kyiv : Pavlim, 2003. 82 s.
- Tytarenko A. Mistse urbanonimiv v onomastychnomu prostori. Teoretychna i dydaktychna filolohiia. 2012. Vyp. 12. S. 35–38.
- Zhyhun S. «Nenazvani mista»: zobrazhennia prostoru v ukrainskomu neorealizmi. Vylharska ukraynystyka. Broi 3. 2013. S. 8–20.

STYLISTIC FUNCTIONS OF URBAN NAMES IN VALERYAN PIDMOGILNY'S NOVEL 'A SMALL DRAMA'

Daryna Shevchyk, third-year student of the first (bachelor's) level of higher education majoring in «Philology» at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

The article is devoted to the analysis of urban names in Valerian Pidmohylny's novel 'A Small Drama' and their stylistic significance in the work with a new type of intellectual hero. Particular attention is paid to the study of the spatial background of this artistic text, created by urban names.

It is proven that the urbanonymic system of the novel is not only a means of localisation, but also an important tool for modelling the psychological, social and symbolic levels of the text.

Keywords: verbalisation, urbanonyms, godonyms, historical and stylistic specificity, V. Pidmohylny, 'A Small Drama'.